

УДК 343.24.2.01(477)

Т.О. Гончар, канд.юрид.наук, доцент

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

На підставі аналізу норм кримінального законодавства України різного періоду розвитку, а також точок зору вчених, висловлених у доктрині кримінального права, вказується на те, що у вітчизняному кримінальному законодавстві відсутнє визначення та чітка система заходів кримінально-правового впливу, що ускладнює процес їх застосування. Пропонується авторське бачення системи вказаних заходів.

Ключові слова: Кримінальний кодекс, заходи кримінально-правового впливу.

Постановка проблеми. Кримінальне право будучи публічною галуззю права покликано забезпечити охорону найцінніших суспільних відносин, а саме прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечити мир і безпеку людства, а також запобігати злочинам. Реалізація вказаних завдань здійснюється за допомогою цілого комплексу заходів, які передбачені у Кримінальному кодексі України (далі – КК України). Але досі ці заходи не систематизовані законодавцем, а закріплені в Х, XIV, XIV¹ розділах Загальної частини КК України [1], тому виникла потреба в їх систематизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів заходів кримінально-правового впливу присвячені праці як вітчизняних вчених, так і зарубіжних, а саме Є.М. Вечерової, І.М. Горбачової, В.І. Борисова, В.К. Дуюнова, А.Е. Жалинського, О.В. Козаченка, К.М. Карпова, В.О. Тулякова, М.І. Хавронюка, А.М. Яценка та ін.

Мета статті. У даній публікації пропонується простежити основні етапи розвитку системи заходів кримінально-правового впливу, а також надати загальну характеристику вказаним заходам з урахуванням позиції вітчизняного законодавця та науковців.

Виклад основного матеріалу. Перша спроба систематизувати заходи кримінально-правового впливу була зроблена вітчизняним законодавцем у Кримінальних кодексах УРСР 1922 та 1927 рр. Так, в ст. 46 КК УРСР 1922 р. поряд з терміном «покарання» вживається термін «заходи соціального захисту», до яких відносилися: а) переміщення до установ для розумово відсталих або морально дефективних; б) примусове лікування; в) заборона займати ту чи іншу посаду або зайняття певним промислом; г) виселення з певної місцевості; д) віддача неповнолітнього на поруки батькам, родичам або іншим особам за умови всебічного ознайомлення суду з умовами життя та особою поручителя [2]. Тобто, у цій статті простежується об'єднання, навіть ототожнення різних за своєю метою заходів. У Кримінальному кодексі УРСР від 1927 р. термін «покарання» вже не вживається, а вперше здійснена спроба поділити заходи, які застосовувалися до осіб, що вчинили злочини, на: заходи соціального захисту судово-виправного характеру, медичного та медико-педагогічного характеру [3], у подальшому законодавець повернувся до вживання у кримінальному законодавстві поняття «покарання», хоча спроби систематизувати заходи кримінально-правового впливу у самостійній кримінально-правовій нормі більше не робилися.

У зв'язку з цим слід вказати на більш чітку позицію білоруського законодавця, який у ст. 46 КК передбачив, що кримінальна відповідальність реалізується в засудженні: 1) із застосуванням призначеного покарання; 2) з відстрочкою виконання призначеного покарання; 3) з умовним незастосуванням призначеного покарання; 4) без призначення покарання; 5) із застосуванням щодо неповнолітніх примусових заходів виховного характеру [4]. Але поза увагою білоруського законодавця осталася підсистема заходів кримінально-правового впливу, яка не пов'язана із реалізацією кримінальної відповідальності, що застосовуються

до осіб, які не визнаються суб'єктом злочину, але вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене у КК України як злочин.

Слід погодитися з В.К. Дуюновим, який пише, що покарання вже не є ні єдиним, ні навіть головним або кращим засобом кримінально-правового впливу. Покарання в кримінальному праві є мірою необхідною і важливою, але вимушеною і крайньою, у багатьох випадках вельми витратною і не здатною досить ефективно вирішувати поставлені перед ним завдання, і тому далеко не завжди доцільною та бажаною. Тому в сучасних умовах розвитку кримінального права стало очевидним, що покарання слід призначати як крайній захід у разі, якщо відсутні правові підстави для застосування інших заходів кримінально-правового впливу [5].

На думку ряду вчених, поряд з покаранням, слід виділяти заходи виправлення і безпеки. Так, А.Е. Жалинський вважає, що якщо «покарання» означає правові наслідки винного кримінального караного діяння, то «заходи виправлення і безпеки», пов'язані не з виною, а лише з соціальною небезпекою суб'єкта дії, і можуть призначатися за відсутності вини. Об'єднує їх з покаранням те, що вони є реакцією держави на протиправне діяння. Фактично йдеться про заходи безпеки, поняття та види яких у КК України не передбачено. Заходи безпеки в кримінальному законодавстві є альтернативою каральних заходів кримінально-правового впливу і застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене КК як злочин, які не визнаються суб'єктом злочину [6]. Слід погодитися з М.І. Хавронюком, який вказує на те, що розвинені держави поступово відходять від постулатів неокласичної школи кримінального права і виходячи із мети ресоціалізації винного, яка теж закріплена у вітчизняному кримінально-виконавчому законодавстві, у своїй кримінально-правовій політиці дотримуються дуалізму покарань та інших заходів кримінально-правового впливу [7, 6–7].

Приводячи національне кримінальне законодавство у відповідність до ратифікованих міжнародно-правових документів, було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18.04.2013 р. № 222-18 (далі – Закон). Цим Законом у Кримінальний кодекс України введено поняття – «інші заходи кримінально-правового характеру» (розділ XIV Загальної частини з відповідною назвою). Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. № 1261-VII Загальну частину КК України було доповнено новим розділом XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», але, як вказувалося, чітка систематизація вказаних заходів досі відсутня. У зв'язку з цим виникла потреба у розгляді основних точок зору, які висловлені у доктрині кримінального права в частині класифікації заходів кримінально-правового впливу.

Говорячи про вказані заходи вчені використовують наступні дефініції: «заходи кримінально-правового впливу», «заходи кримінально-правового характеру», «форми реалізації кримінальної відповідальності», «заходи виправлення та безпеки», «інші кримінально-правові заходи», «інші заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» тощо. Аналізуючи вказані точки зору вчених слід зазначити, що більш узагальненим поняттям з представлених є термін «заходи кримінально-правового впливу», інші поняття є певною частиною системи вказаних заходів, які передбачені у КК України.

Кримінально-правові заходи, на думку О.В. Козаченка, – це система нормативно-визначених і адаптованих до особливостей національної ментальності заходи впливу, які в залежності від виду орієнтовані на кару, виправлення, превенцію, перевиховання, надання медичної допомоги і лікування осіб, кримінально-правову реституцію, підставою до застосування яких вважається вчинення особою діяння, передбаченого законом як злочин і посягає на систему соціальних цінностей, що формується на засадах незаперечного характеру визначення природних прав і свобод людини та мінливого характеру, визначеного рівнем розвитку нації і культури. Система кримінально-правових заходів, на думку вчено-

го, визначається особливостями об'єктів охорони, культурними особливостями народу [8, 205–207].

В.О. Туляков стверджує, що поряд з покаранням у чинному законодавстві де-факто існує чотири групи заходів: безпеки, соціального захисту, компенсації, кримінально-правового прощення [9, 140].

Як вважає А.М. Ященко, всі заходи кримінально-правового характеру можна поділити на каральні та некаральні. До каральних заходів відносяться: 1) кримінальне покарання (ст.ст. 50, 51 КК України); 2) види покарань, які реалізуються через його корегування або заохочення позитивної поведінки особи (ч. 3 ст. 74, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62, ст. 82 тощо). Некаральні заходи кримінально-правового характеру, як пише вчений, включають у себе: 1) некаральні заходи, які реалізуються через кримінальну відповідальність; 2) некаральні заходи, які реалізуються поза межами кримінальної відповідальності [10, 126].

І.М. Горбачова всі кримінально-правові заходи поділяє на покарання, заходи компенсації (реституції), заходи соціального захисту та заходи безпеки [11, 13].

Є.М. Вечерова акцентує увагу на тому, що кримінальний закон традиційно визнає лише покарання, його цілі та види, оставляє поза увагою концептуальні питання некарального реагування на злочинну поведінку, та пропонує звернутися до «багатоколіїності» кримінально-правового впливу. Вона вважає, що залежно від способу здійснення кримінально-правовий вплив може бути двох видів: каральним та некаральним. Каральний кримінально-правовий вплив реалізується за допомогою єдиної форми – покарання. В свою чергу, некаральний кримінально-правовий вплив здійснюється в формі звільнення від кримінальної відповідальності або в формі звільнення від покарання та його відбування [12, 32–35].

До заходів кримінально-правового характеру, на думку К.М. Карпова, варто відносити покарання та інші заходи, які він поділяє на три групи (класи): 1) заходи безпеки (примусові заходи медичного характеру; примусові заходи виховного характеру); 2) заходи стимулювання (заохочення) правомірної постзлочинної поведінки (умовне засудження; умовно-дострокове звільнення; від кримінальної відповідальності; відстрочка відбування покарання); 3) заходи відновлення матеріальних (економічних) правовідносин, порушених в результаті вчинення злочину (конфіскація майна) [13, 134–136].

В узагальненому вигляді обсяг заходів кримінально-правового характеру, як вважає В.С. Єгоров, утворюють заходи відповідальності; превентивно-ресоціалізуючі засоби, а також заходи забезпечення [14, 135–136].

Правовий аналіз норм розділів X («Покарання та його види»), XIV («Інші заходи кримінально-правового характеру») та XIV¹ («Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб») Загальної частини КК України надає змогу стверджувати про існування не тільки покарання, як заходу державного примусу, а й закріплення підсистем інших заходів кримінально-правового характеру та заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. При цьому слід зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України, покарання є традиційним (найсуворішим) кримінально-правовим заходом, тому вчені виділяють його окремо від інших заходів кримінально-правового впливу.

Висновки. Дослідження правової природи заходів кримінально-правового впливу дозволяє зробити висновок про те, що більшість вчених поділяє їх на певні групи з урахуванням характеру або способу здійснення кримінально-правового впливу. Правовий аналіз норм Загальної частини чинного КК України надає змогу запропонувати поділ усіх заходів кримінально-правового впливу за ознаками суб'єкта кримінально-правових відносин, та правових наслідків такого застосування, на кримінально-правові заходи щодо фізичних осіб та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Заходи кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб, на нашу думку, поділяються на: 1) заходи, які пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності: кримінальне покарання – ст. ст. 51, 98 КК; звільнення від покарання, його відбування або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким – ст.ст. 75, 79, 81, 82, 83, ч. 2 ст. 84, 104, 107; спеціальна конфіскація – ст. 96¹ КК України; судимість – ч. 1 ст. 88; примусові заходи медичного ха-

рактеру, що застосовуються замість або поряд з кримінальним покаранням – п. 2, п. 3 ст. 93 КК України; примусове лікування – ст. 96 КК України; примусові заходи виховного характеру, які застосовуються замість покарання – ст. 105 КК України; 2) заходи кримінально-правового характеру, які не пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності: примусові заходи медичного характеру, що застосовуються замість кримінального покарання до неосудних – п. 1 ст. 93 КК України; примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність – ч. 1 ст. 97 КК України. До заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб відносяться: штраф, конфіскація майна, ліквідація – ч. 1 ст. 96^б КК України.

Список літератури

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3>
2. Уголовный кодекс УССР в редакции 1922 г. (с изм. и доп. по 1 ноября 1924 г.). – Х. : Юрид. изд. Наркомюста УССР, 1925. – 104 с.
3. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 г. (с изм. по 1 июня 1928 г.). – 3-е офиц. изд. – Х. : Юрид. изд., 1928. – 120 с.
4. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tamby.info/kodeks/yk.htm>
5. Дуонов В. К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1757_page_8.html
6. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М. : ТК Велби : Проспект, 2004. – 560 с.
7. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? / М. І. Хавронюк // Юрид. вісник України. – 2013. – № 21(934). – С. 6-7.
8. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурологічний вимір : монографія / О. В. Козаченко. – Миколаїв : Ліон, 2011. – 504 с.
9. Туляков В. Шляхи гармонізації кримінального законодавства / В. Туляков // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. ст. з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. В. Ягунова. – О. : Фенікс, 2009. – Вип. 5. – С. 140-144.
10. Ященко А. М. Класифікація заходів кримінально-правового характеру / А. М. Ященко // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. – 2013. – Вип. 3, т. 2. – С. 123-127.
11. Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / І. М. Горбачова. – О., 2008. – 20 с.
12. Вечерова Е. Н. Некарательное уголовно-правовое воздействие на несовершеннолетних: аналитический дискурс : монография / Е. Н. Вечерова. – Николаев : Илион, 2012. – 324 с.
13. Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.078 / К. Н. Карпов ; Омск. акад. внутр. дел. – Омск, 2010. – 226 с.
14. Егоров В. С. Вопросы правового регулирования мер уголовного принуждения / В. С. Егоров. – Москва ; Воронеж : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та : НПО «МОДЭК», 2006. – 312 с.

Стаття надішла 20.12.2014 р.

Т.А. Гончар, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕР УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Резюме

В статье рассмотрены основные этапы развития системы мер уголовно-правового воздействия в отечественном уголовном законодательстве. Указаны основные точки зрения ученых в отношении системы мер уголовно-правового воздействия. Сделан вывод о том, что законодатель наряду с традиционной (наиболее суровой) мерой государственного принуждения – наказанием, выделяет подсистему иных мер уголовно-правового характера и подсистему мер уголовно-правового характера в отношении юридических лиц. Предлагается авторское видение системы мер уголовно-правового воздействия

Ключевые слова: Уголовный кодекс, меры уголовно-правового воздействия.

T.O. Gonchar, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of criminal Law, criminal procedure and criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

GENERAL DESCRIPTION OF CRIMINAL LAW MEASURES

Summary

The article describes principal stages of development of criminal law measures in national criminal legislation. Basic viewpoints of scientists concerning system for criminal law measures are stated in the article. The conclusion was drawn that a legislator along with traditional (more severe) measure of public enforcement – punishment, sets apart subsystem of other measures having criminal legal nature and subsystem of measures having criminal legal nature regarding corporate persons. The article provides the author's vision of system for criminal law measures.

Key words: Criminal Code, criminal law measures.